

Mojmír Otruba

Pohyb textu v čase

Budeme zde uvažovat jen o tom pohybu, jehož bezprostředním původcem je autor. Slovem varianta zde budeme osnačovat obměněnou podobu téhož uceleného literárního díla.

Tím, jak se autor vrací k dokončenému dílu a přetváří je, vzniká časová řada variant díla. Nazvěme ji řadou vývojovou a slovem vývoj nechtějme vyjadřovat nic jiného než proces změn, jímž dílo prochází a který všechny varianty vyznačují a v časovém pořadí člení. Tento vývoj je evidentní datum, jež je obsaženo ve věci samé před jakýmkoli kvalifikujícím, zhodnocujícím a interpretujícím uchopením. V záměru autora může již tento vývoj být naplněn specifickým, většinou hodnotovým obsahem. Jestliže je takový záměr nějak fixován (deník, korespondence), slouží tyto doklady textologovi jen jako pomocný historický materiál, který stojí vně řady variantních textů a nedituje její vědecké poznávání. To musí nejprve vztáhnou vývojovou řadu díla k nějaké konstantě, a protože její volba již závisí na zvoleném poznávacím cíli, vždy se do ní promítají také daná teoremat, nezbytné manipulační nástroje racionálního poznávání.

Pro praktickou textologii, která vyjadřuje své poznatky formou kritické edice, je jedním z hlavních úkolů určit některou z variant za výchozí text a ustavit znění textu kanonického. Tento úkol ji vede k tomu, že chce ve vývojové řadě odkrýt její evoluci a celou řadu variant hodnotí se záměrem poznat především konečnou, nejvyšší hranici tohoto

progresivního postupu. Tato hranice samozřejmě nemusí splývat s časově posledním autorovým obměňováním textu, vždy se však s jejím ustanovením vytvoří i kvalitativní hierarchie variant. Z pohledu od vývojového vrcholu dostávají všechna předchozí vývojová stadia (předchozí varianty) status textu vývojově nižšího, konečným stadiem vesměs překonaného, a eventuální následné varianty se jeví jako regresivní nebo jako neobsažené v evoluční řadě. Úkol, který musí praktická textologie plnit, a forma, jíž se vyjadřuje, působí, že výsledky jejího poznání mají takovéto ostré kontury. Jestliže teoretická textologie - nebo s Miroslavem Červenkou výstižněji řečeno ne-praktická textologie - zjišťuje ve vývojové řadě textu data vypovídající např. o vývoji individuálního stylu, dává jí už sám poznávací cíl možnost i povinnost vrstevnatěji kvalifikovat vztahy mezi variantami, avšak i pro ni je v tomto případě výchozím teorématem evolučnost a důsledky z toho vyplývající. Pohyb textu v čase je také předmětem literárněhistorického studia, orientovaného na texty zveřejněné, protože jen těmi se manifestuje literatura jako jev společenský. Při tomto studiu je sociálně fungující text nazírán jako součást literární struktury, jeho proměny v čase symptomatizují vývoj této struktury a veškerý pohyb textu dostává takto teleologickou perspektivu.

Možnosti přístupu k vývojové řadě variant jsou jistě i jiné, pokusíme se naznačit jeden z nich. Malíř Vladimír Komárek vypravoval asi toto: "Jedni moji známí mají můj obraz, je na něm taky židle. Když jsem k nim přišel, vidím, že noha té židle je moc široká, a protože mám s sebou

vždycky nářadíčko, tak jsem ji zúžil. Příště vidím, že ta noha má být širší, a zase jsem to opravil a tak to šlo ještě několikrát. Pak mi dovolili jít do toho pokoje, jen když mi předem sebrali nářadíčko. Víte, když jsem tu nohu pořád předělával, připadalo jim to, že jim ten obraz ještě pořád nepatří. Nebo spíš že vlastně mají něco nedodělaného, něco špatného. A jak to komu říct, že všechny obrazy, aspoň tedy ty moje, opravdu nikdy nejsou dodělané, jenom to na nich vždycky tak nevidím jako u té nohy od židle."

Vezmeme-li tuto anekdotu doslova a převedeme-li ji do jazyka textologů, řekneme, že je tu řada variant (1,2,3,4...n), a protože všechny liché varianty jsou totožné (široká noha) a také všechny sudé varianty jsou totožné (úzká noha), má tato řada pravidelný binární rytmus. Jde ku předu s časem, v záměru malíře snad představuje evoluci a svým obsahem se točí do kruhu. Tím, že jedna varianta doslova smazává druhou, aby druhá opět smazala ji a restituovala se, stává se zřejmé, že obě rozdílné varianty jsou z hlediska tvůrčovy osobnosti rovnocenné a tudíž stejně nutné, že z tohoto hlediska existují nenásledně, tj. synchronně vedle sebe či v sobě, a že nějak vyznačují tvůrčí osobnost právě svou nutnou koexistencí. Na této interpretaci se ni nezmění, jestliže kruhový pohyb variant ohodnotíme jako autorovu bezradnost nebo nějak podobně.

Anekdoticky vyhrocený případ pohybu variant, který jde kupředu a zůstává na místě, reprodukovali jsme zde pro pokyn, který v něm vidíme obsažen a který se má týkat kterékoli a jakkoli formované vývojové řady textu literárního.

Všem variantám jednoho díla můžeme supponovat jejich pomyslný invariant. Například varianta Mrštíkova *Bohádka* máje s ironizujícím epilogem i varianta s epilogem idealizujícím jsou dvě rozdílné konkretizace téhož invariantu, dva projevy rozdílného přístupu k němu. Impulsy k tomuto rozdílnému přístupu přicházejí s historicky náhodných míst literatury, společnosti, samotného autora apod. O schopnosti nebo vůli opakovaně a rozdílně přistupovat k témuž invariantu, dále o kvalitě, charakteru, rozpětí těchto rozdílných přístupů rozhoduje již jenom osobnost tvůrce. Jakožto konečný soubor možností je toto všechno dáno jedinečnou podobou, vymezením osobnosti. Pokud vědecky pozmávací postupy, které jsme připomněli vpředu, přihlížejí při kvalifikaci pohybu textu v čase k tvůrčí osobnosti, přihlížejí jenom nebo přednostně k její diachronní ose. Avšak tím, že na tuto diachronii pohlížejí jako na jev evoluční, nevysloveně předpokládají také osu druhou, achronní, která zajišťuje totožnost evolučně se projevujícího jevu. Této achronní, v čase konstantní ose tvůrčí osobnosti zatím pro zjednodušení přiznejme, že ona určuje jedinečnou podobu osobnosti, že ona tuto osobnost v její neopakovatelné jedinečnosti vymezuje a že právě ona také obsahuje uvedený konečný soubor možností variability, celou potencionální rozlohu rozdílného přístupu k témuž invariantu. Co se z tohoto potencionálního souboru možností konkretizovalo v podobě variant téhož díla, to nikterak není uvnitř osobnosti úkaz nutný. Z pohledu od achronní, v čase konstantní osy tvůrčí osobnosti však všechny takovéto konkretizace, tj. všechny varianty jednoho díla, stejně

trvají, jedna varianta nepřekonává druhou, neodsouvá ji, nenahrazuje ji ani neanuluje ve jménu vyššího evolučního stadia, všechny nutně existují spolu, jsouce rozdílným projevem téhož.

Přistoupíme-li k tomuto vztahu z druhého konce - a o to nám právě jde -, pak soubor variant jednoho díla můžeme přijímat jako průzor na achronní, v čase konstantní osu tvůrčí osobnost. Pojmenovat co možná průkazně v tvůrčí osobnosti její konstantní dimenzi je trvajícím náročným úkol literární vědy a pohyb textu v čase může tomu poskytovat velice prospěšná výpovědní data.

Pro pořádek musím ještě dodat, že vpředu jsem úmyslně užil pojmenování "jedinečná podoba, vymezení osobnosti"; od něho jsem totiž mohl pro zjednodušení postoupit k jedné a druhé ose osobnosti tak, že jsem jim stroze dekretoval jejich oddělené úkoly a kompetence. Nahradím-li teď dodatečně tonu "jedinečnou podobu" pojmem struktura osobnosti snad mi čtenář uvěří, že vztah těchto dvou os chápu podstatně jinak, než jak jsem ho tu představil. I přitom však trvá to, k čemu jsem od počátku směřoval: jako diskusní podnět vyslovit obecný předpoklad, že pohyb textu díla v čase (v praxi spíše: textů všech děl jedné osobnosti) lze uchopit také tak, aby jeho interpretace přednostně směřovala k intencionálně konstantní dimezi osobnosti.